

„Naujojo humanizmo“ visuomenės organizacijos modelis: politinė vaizduotė ir atmintis

Valdas Pruskus

*Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius,
el. paštas v.pruskus@vpu.lt*

Nagrinėjama tarpukario lietuvių katalikų intelektualų (A. Maceinos, S. Šal-kauskio, P. Dielininkaičio ir kt.) puoselėta „Naujojo humanizmo“ visuomenė ir jos politinės organizacijos modelis, pagrįstas „organiškosios demokratijos“ koncepcija. Aptariami jo principai ir funkcionavimo ypatumai. Jaunųjų intelektualų skelbta pertvarka parodoma kaip politinės dermės paieška autoritarizmą derinant su parlamentarizmu ir taip bandant įveikti demokratijos netobulumą. Kartu parodoma, kad kai kurios jų politinės išvalgos pasirodė pranašiškos ir susisieja su nūdienos mūsų politinio gyvenimo tendencijomis.

Raktažodžiai: „naujojo humanizmo“ visuomenė, „organiškoji demokratija“, socialinis teisingumas, autoritarizmas, parlamentarizmas, korporatyvizmas, valstybė, individas, bendruomenė

IVADAS

Tarpukario Lietuvoje jaunosios kartos lietuvių intelektualai katalikai (A. Maceina, P. Dielininkaitis, F. Kemėšis, P. Jakas ir kt.) gana kritiškai vertino tautininkų vykdomą socialinę ekonominę politiką. Jie ne tik atvirai priekaištavo tautininkams dėl aiškios valstybės socialinės politinės raidos vizijos neturėjimo, bet ir skelbė savąją. Reikšminga jų kolektyvinė intelektualinė reprezentacija – 1936 m. *Naujojoje romuvoje* paskelbta deklaracija „Į organiškosios valstybės kūrybą“ (*Naujoji romuva*. 1936. Nr. 8. P. 169–175), kurioje suformuluotos Lietuvos socialinio ir politinio gyvenimo pertvarkos gairės. Kartu kiekvienas iš jų savo darbuose savaip gilio ir ryškino atskiras tos pertvarkos detales.

Laikytasi pažiūros, kad katalikai negali būti tik gyvenimo stebėtojai, o „turi suformuluoti savo žemiškus siekimus politinėje programoje ir siekti jų įgyvendinimo“ (*Naujoji romuva*. 1936. Nr. 8. P. 169). Būtent tautininkų gebėjimu vykdyti realias būtinas reformas tuo metu abejojo ne tik nemaža katalikų visuomenės dalis.

Kita vertus, stiprėjant socialinei įtampai tarp įvairių socialinių sluoksnių, didėjant nepasitenkinimui dėl tautininkų valdžios socialinės veiklos stokos ir politinio ambicingumo, sunkinančio pastangas ieškoti sutarimo ir bendradarbiavimo su visuomene, didėjo naujų konkretesnių socialinio politinio gyvenimo alternatyvų Lietuvai poreikis. Tokia alternatyva ir tapo „naujojo humanizmo“ visuomenės politinės sandaros modelis, kurį skelbė jaunieji. Reikėjo aptarti, kaip turėtų atrodyti naujos visuomenės politinė organizacija, kokia būtų jos struktūra ir kaip ji turėtų funkcionuoti, kad užtikrintų politinę ir socialinę demokratiją.

Straipsnyje nagrinėjamas jaunųjų katalikų intelektualų propaguotos „naujojo humanizmo“ visuomenės politinės organizacijos modelis, analizuojami pamatiniai jo principai, parodomi prieštaravimai ir bandymai juos įveikti.

KORPORACINIO VISUOMENĖS SĄRANGOS MODELIO PATRAUKLUMAS IR PAVOJAI

Katalikų Bažnyčios pozicija valstybės valdymo klausimu buvo išdėstyta dar popiežiaus Leono XIII enciklikoje *Rerum novarum* (1891). Popiežius nė vienos valstybės valdymo formos (nei monarchijos, nei demokratijos) nelaikė geriausia ir nė vienai neteikė pirmenybės. Laikytasi požiūrio, kad geriausia esanti ta valdymo forma, kuri tinkamiausiai tarnauja visuomenei ir padeda užtikrinti individo prigimtines teises ir laisves. Tokiam valdymui individas ir turėtų paklusti.

Pagal krikščionišką mokymą individas yra svarbiausias Dievo kūrinys – iš jo prigimties kyla ir visi kiti socialiniai santykiai. Tai suponuoja individo pirmumą, palyginti su valstybe. Demokratija gerbia individą, sudarydama galimybę realizuoti save, savo politines teises ir laisves – rinkti ir būti išrinktas. Dalyvavimas politiniame gyvenime yra svarbus individo santykio su valstybe aspektas. Tačiau šalia šio asmens santykio su valstybe dar egzistuoja plati socialinė ūkinė sfera. Kaip politinė demokratija suponuoja asmens pirmumą, palyginti su valstybe, taip socialinė ūkinė demokratija reikalauja asmens pirmumo, palyginti su ūkiu. Taigi vien politinės demokratijos neužtenka, nes, pasak žymaus XIX a. Vakarų Europos katalikiškos socialinės minties puoselėtojo vyskupo V. Ketelerio (1813–1877), „nei spaudos laisvė, nei draugijų laisvė, nei rinkimų lais-

vė, nei parlamentas, nei gražios kalbos, nei tautos suverenitetas negali papenėti alkanųjų, pridengti nuogųjų, paguosti nuliūdusiųjų, pagelbėti sergantiesiems“ (Ketteler 1994: 46). Kaip politinės demokratijos dėka visi piliečiai dalyvauja valstybės valdyme, taip per socialinę demokratiją jie turi dalyvauti krašto ūkyje, tapti organiškai jos dalimi. Tik tuomet bus galima sukurti teisingą visuomenę, kai kiekvienas jausis galįs dalyvauti joje ne tik savo „bal-su“, bet ir turimu turtu.

„Naujojo humanizmo“ visuomenėje šią socialinės demokratijos nuostatą išreikštų kiekvienam jos nariui suteikta galimybė gauti iš visuomenės savo „dalį“, atitinkamą pagal jo pasirengimą ir išsilavinimą. Tiesa, šios dalies išlaikymas savo nuosavybėje – kiekvieno asmens reikalas. Tačiau būtent šia savo dalimi kiekvienas būtų įtraukiamas į ūkinį gyvenimą. Kadangi „naujojo humanizmo“ visuomenėje derinami du iš esmės priešingi principai – laisvas individo apsisprendimas (individualistinis) ir teisė gauti valstybės garantuotą pragyvenimą (kollektivistinis), tai iš karto buvo aišku, jog tai nebūtų paprasta „politinė tvarka“ ir paprastas tokios visuomenės organizacijos valdymas.

Ž. Maritainas ir E. Mounieuras naują krikščionišką visuomenę įsivaizdavo kaip pliuralistinę. Apie jos politinę struktūrą Maritainas pasakė, kad visuomeninių grupių interesai turėtų būti ginami per atitinkamą organą, kur jos turėtų turėti savo atstovus (Maritain 1960: 127). Taip iš esmės buvo pritariama korporaciniam valdymo modeliui. Tokį modelį tuo metu ypač propagavo italų fašistai.

Korporatyvizmo idėjai simpatizavo ir jaunosios kartos lietuvių intelektualai katalikai. Įdėmiai studijuodami korporatyvizmą, jie kartu stengėsi ne tik kritiškai jį įvertinti, bet ir pritaikyti savo organinės valstybės poreikiams.

Iš pirmo žvilgsnio korporacinis visuomenės organizacijos modelis atrodė gana patraukliai: visi sluoksniai bendradarbiauja siekdami visuotinės gerovės. Bendradarbiaujama per korporacijas, į kurias jungiasi darbininkai ir darbdaviai. Savo ruožtu korporacijų atstovai įeina į aukščiausią valstybės organą – Nacionalinę korporacijų tarybą. Tiesa, tas jungimasis į korporacijas nebūtinai savanoriškas, – jis gali būti (kaip Italijoje) ir priverstinis. Tačiau to motyvas kilnus – valstybės kaip aukščiausios vertybės, kuriai turįs paklusti individas, gerovė. O valstybė asocijavosi su valdančiaisiais, turinčiais galios ir išminties, – vadais. Todėl toji korporacinė veikla tebuvo fasadas: visą ūkinį ekonominį bei socialinį gyvenimą iš esmės valdė fašistų partija ir valdymo principai buvo ne vertikalūs, o horizontalūs.

Korporacinė tvarka sėkmingai galėjo gyvuoti ten, kur buvo stipri fašistų partija, remiama liaudies (tegu ir suklaidintos), kvalifikuota darbininkų klasė, kuri šitokiu profesinio atstovavimo parlamente būdu galėjo išsakyti savo pretenzijas ir legaliai teisiškai ginti savo interesus, kur pagaliau buvo išplėtotą pramonę, kai kertasi atskirų ekonominių grupių interesai ir juos spręsti galima tik per savo atstovus parlamente. Lietuvoje šių sąlygų nebuvo.

Tiesa, korporatyvizmo idėja buvo patraukli ir tautininkams A. Smetona simpatizavo B. Musolinio ūkio

doktrinai, skelbusiai valstybės primatą, palyginti su individo interesais, tačiau griežtai valdyti ūkio ir jo subjektų jis nebuvo linkęs. Pasak A. Smetonos, Lietuva esanti tarp Rytų ir Vakarų, todėl privalanti ieškoti savo, „lietuviško“, socialinės, ekonominės ir politinės raidos kelio (*Verslas*. 1939. Nr. 24). Studijuoti korporatyvizmą reikėtų, bet nereikia akiai jo perimti, o tik tuos elementus, kurie tenkina Lietuvos valstybės socialinio ir politinio stabilumo interesus.

Italijoje fašistai gana griežtai vykdė įmonininkų veiklos efektyvumo kontrolę, neleidami per daug pelnytis, juos apkrovė nemažais mokesčiais. Didelė visuomenės dalis tam pritarė, nors tokia politika ir negalėjo, kaip parodė vėlesnė patirtis, skatinti pramonininkų iniciatyvos ir nepasitarnavo šalies ekonominiam suklestėjimui. Tačiau tuo metu socialiniai kontrastai buvo gerokai sumažinti.

Lietuvoje buvo visai kitokia situacija. Krašto ekonominiame gyvenime vyravo ne tautinis, bet užsienio kapitalas, kuriam buvo sudarytos ypač palankios sąlygos, o valstybė neturėjo jam tokios įtakos kaip Italijoje. Tačiau išgalėjęs pramonėje ir prekyboje, jis neskatino krašto ūkio plėtotės: beveik visas pelnas buvo išvežamas iš šalies, o ne investuojamas į ūkį. Nors lietuvių verslininkų dalis pramonėje ir prekyboje didėjo (prekyboje nuo 15% 1923 m. iki 50% 1939 m., pramonininkų atitinkamai nuo 2% iki 55%) (*Tėvų žemė*. 1935. Nr. 5), tačiau ir toliau tokias svarbias ir pajamingas pramonės šakas, kaip elektros, maisto ir spirito pramonė, tvarkė užsienio kapitalas. Tad nenuostabu, kad jaunieji reiškę simpatijas tokiai valstybei, kuri būtų linkusi pažaboti verslininkų (darbdavių) egoizmą, priversti juos paisyti ne siaurų asmeninių, bet platesnių – visuomenės ir valstybės interesų. Kitaip tariant, jaustis vieno bendro organizmo (bendruomenės) dalimi. Jei organiškoje valstybėje veiktų ir korporacijos, turinčios savo balsą, tai atsirastų didesnės galimybės ir tiesioginei demokratijai, – kad tie interesai būtų derinami. Tokio principo turėtų būti laikomasi „naujojo humanizmo“ visuomenėje.

A. Maceinos teigimu, nuosavybės naudojimas, tai esąs tik „administravimas vienam asmeniui patikėto turto“ (Maceina 1938: 170). Jei kuris savininkų labiau paisytų „tik individualių reikalų“, vadinasi, jis nesuvoktų savo misijos – tenkinti visuomenės ir valstybės poreikius, siekti gerų gamybos rezultatų ir darbininkų poreikių patenkimo. Nelykdydamas šio įsipareigojimo kaip misijos, jis pažeistų ne tik savo priedermę, kaip kataliko, kuriam privalu rūpintis savo artimu, bet ir tarnavimo visuomenės interesui gausinti visuotinę gerovę, kuri esanti visuomenės stabilumo ir valstybės stiprybės garantas. Valstybė – aukščiausia tautos politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo organizavimo forma. Svarbu, kad valstybė būtų pajėgi apginti pagrindinius ne tik tautos (*in corpore*), bet ir atskiro individo, kaip tautinės valstybės piliečio, interesus. O svarbiausia – padėtų sumažinti klasių ir socialinių grupių priešpriešą, kuri gali būti pražūtinga. A. Maceinai atrodo savaiame suprantama, kad „visuomenės atstovė“ šioje srityje yra valstybė. Jos pareiga „žiūrėti, kad nuosavybės naudojimas būtų iš tikro geras ir

tikslingas administravimas, kad būtų sudrausti visokie administraciniai iškraipymai“ (Maceina 1938: 172). Kitaip tariant, kad būtų ginami pagrindiniai tautos interesai. Šią pareigą toji organiškąji valstybė turinti vykdyti ir „naujojo humanizmo“ visuomenėje.

Tačiau ką ši valstybės priežiūra gali reikšti kitiems visuomenės nariams (ne darbdaviams) ir kuo ji gali jiems baigtis?

Negalima sakyti, kad jaunosios kartos lietuvių intelektualai katalikai nesuprato valstybės visagalybės pavojaus tiek individui, tiek pačiai visuomenei. Jie atidžiai stebėjo fašistų, ypač B. Musolinio, pastangas visiškai pajungti valstybei bendruomenę. Tačiau buvo akiivaizdu, kad galutinai to padaryti neįstengta. Jauniesiems atrodė, kad valstybė, nors ir kaip stengtusi, tačiau pajungti visų savo valiai negali. Tai rodė ir nesėkmingos tautininkų pastangos riboti krikščioniškų organizacijų (pirmiausia ateitininkų) veikimą Lietuvoje. Valstybės galia ir jos ambicijos turi būti pagrįstos, atsižvelgiant į realias galimybes tas galias realizuoti. (Manyta, kad valstybė geriau galėtų atlikti savo misiją – rūpintis bendrąja gerove, jei sutiktų atsakyti dalies savo pretenzijų, ypač valdyti žmonių dvasinį, kultūrinį gyvenimą, palikdama šią sritį pačiam individui.)

Svarbus ir šių pastangų motyvas. Viena, kai tokiu būdu valstybė stengiasi apriboti darbdavių egoizmą vardan visuotinės gerovės, siekdama atkurti teisingumą, ir visai kita, kai ji nori aukoti individą vardan ambicingų projektų įgyvendinimo, paneigdama jo prigimtines teises. Tad natūralu, kad jauniesiems kilo klausimas: kaip būtų galima apsaugoti individą ir visuomenę nuo pernelyg didelės valstybės galios, kas ir kaip tą galią padėtų suvaldyti ir nukreipti visuomenei naudinga linkme?

POLITINĖS DERMĖS PAIEŠKOS: AUTORITARIZMO IR PARLAMENTARIZMO SINTEZĖ

Atrodytų, kad tai galima padaryti plėtojant politinę demokratiją, t. y. leidžiant laisvai veikti politinėms partijoms. Tačiau jaunosios kartos lietuvių intelektualai katalikai abejojo, ar iš tiesų politinės partijos parlamentinės (liberalinės) demokratijos sąlygomis pajėgtų užtikrinti individui ir visuomenei saugumą, apginti nuo valstybės kėsinosi tas teises riboti. Tas abejones stiprino parlamentinės demokratijos žlugimas daugelyje to meto Vakarų Europos šalių, taip pat ir Lietuvoje. Būtent dėl partijų gausos ir nuolatinių kivirčų bei nesutarimų ir žlugo demokratija tokiose senas demokratines tradicijas turėjusiose šalyse, kaip Vokietija ir Italija, kai į valdžią atėjo plačiųjų visuomenės sluoksnių remiami fašistai. O Lietuvoje įsitvirtino autoritarinis A. Smetonos režimas.

Tiesa, 1926 m. nutrauktas demokratinis etapas Lietuvai davė daug, tačiau, kaip buvo pažymėta deklaracijoje *Į organiškąsios valstybės kūrybą* (1936), būtent „partijų gilus įsirežimas į visuomenės gyvenimą žadino nesantaiką mūsų tautoje ir kartu kėlė nepasitikėjimą politiniais susigrupavimais, kurie, iš šalies žiūrint, dažnai

atsistojo tam tikrų dalinių interesų sargyboje“ (*Naujoji romuva*. 1936. Nr. 8. P. 169).

Liberalinės demokratijos institucijos negebėjo pašalinti krašte įsigalinčio nepasitenkinimo ir susirūpinimo. Todėl parlamentinį laikotarpį nutraukė autoritarizmas. Demokratija kartais veda į anarchiją ir tautos kūrybinės galios išskaidymą. Jį dar labiau padidina partijų tarpusavio kova dėl įtakos ir galios. Tuo tarpu eilinis pilietis tą galią praranda, tampa šios kovos įkaitu ir galiausiai auka: jo vardu ima kalbėti ir veikti jėgos, kurioms jis mažiausiai rūpi.

Ne be pagrindo dar prancūzų filosofas, sindikalizmo teoretikas A. Sorelis (Sorel, 1847–1922) yra pasakęs, jog partijų kova sukelianti visuomenėje sumaištį ir galiausiai dar didesnę chaosą jos gyvenime. Be to, neišku, kam realiai atstovauja partijos, pasiryžusios ginti visų nuskriaustųjų ir pažemintųjų interesus, nors dažnai nežino, kaip tai padaryti (Самарская 1994: 170–171).

Kritiškai partijų galimybes gaivinti „senąjį“ politinį gyvenimą vertino ir jaunosios kartos lietuvių intelektualai katalikai, patys vengdami joms priklausyti (A. Maceina, P. Jakas, J. Keliuotis, S. Šalkauskis). Manyta, kad būtent politinių partijų buvimas ir jų nuolatinė konfrontacija, kovojant dėl valdžios, galiausiai veda į diktatūrą.

Straipsnyje, parašytame artėjant II Seimo kadencijos pabaigai, F. Kemėšis pranašiškaip perspėjo: „dar vieni kiti rinkimai, dar vienas kitas politikos krizis ir diktatūra nukris ant tautos stalo kaip prinokęs vaisius, kaip loginga išvada iš visų mūsų santykių ir kovų“ (Ostapū Uosis. F-280. Ap. 115. P. 3). Priekaištauta partijoms ir dėl menkų ekonominių laimėjimų. Dar menkesni partijų laimėjimai ugdant tautinį susipratimą, saugant tautiškumą ir papročius, tautos savitumą. Ne išimtis čia ir LKDP. Pranešime *Mūsų pralaimėjimo kelias*, skaitytame Šiauliuose 1926 m. birželio 23 d., F. Kemėšis su kartėliu pripažino, kad „mūsų krikščioniškoji valdžia nesugebėjo pakelti Lietuvoje nei tikėjimo, nei doros, netgi įvesti ar sustiprinti gražių, garbingų papročių. Priešingai, ateities istorikas turės pažymėti, kad didžiausio krikščioniškųjų partijų įsigalėjimo politikoje ir valdžioje laikais tautos gyvenime buvo ryškus tikėjimo ir doros nupuolimas“ (Kemėšis. F. 280. Ap. 12. P. 3–4).

Apgailėstauta, kad nepajėgdamos išspręsti problemų partijos riejas tarpusavyje, stengdamosi įrodyti savo tiesą ir įpiršti savo nuomonę. Vyraujant nesantaikai, vis sunkiau rasti joms bendrą kalbą. F. Kemėšis nelabai tiki galimybe sukurti dešiniųjų bloką Lietuvių tautininkų sąjungos ir Lietuvos krikščionių demokratų partijos pagrindu, nes tam reikėtų politinių kompromisų ir valios įveikti ambicijas. Ieškodamas išeities, jis siūlo originalų, nors sunkiai įgyvendinamą, planą: 1) tiek Krikščionių demokratų partija, tiek Lietuvių tautininkų sąjunga sustabdo savo tolesnę politinę veiklą ir grįžta į nepartinę (visuomeninę) veiklą; 2) šios abi jėgos inicijuoja tautoje judėjimą dėl krašto atstovybės sudarymo ne partijų, bet profesijų pagrindu (Kemėšis 1931: 803–804).

Panašią mintį išsakė ir S. Šalkauskis 1935 m. lapkričio 2 d. rašytame laiške-memorandume tuometiniam Lietuvos prezidentui A. Smetonai. Čia jis primena, kad

smetonininkai valdo kraštą jau devynerius metus, tačiau režimas taip ir neįstengė įtikinti visuomenės, kad jam visų pirma rūpi valstybės ir tautos reikalai. „Susidaro įspūdis, – rašė S. Šalkauskis, – kad pirmas ir svarbiausias jo rūpestis yra tvirtai įsistiprinti užimtoje pozicijoje ir pastoviai laikytis valdžioje.“ (Šalkauskis. F-140. P. 5). Viena, kuo jis tegali pasiremti, tai karinė jėga. Terroras, kurio griebiasi valdžia, demoralizuoja šalį: kenčia jaunimas, inteligentai, visi gyventojų sluoksniai.

Todėl S. Šalkauskis mano, kad atėjęs laikas „aiškiai, nedviprasmiškai, lojaliai ir griežtai pakeisti valdomąjį režimą ir, nuolaidžiai sutinkant su visuomenės pageidavimais, leisti priešingybių įtampai išsispęsti taikiu būdu. Jis siūlo A. Smetonai nedelsiant įvykdyti politines ir socialines reformas – paleisti Seimą ir perduoti valdžią laisvai išrinktiems piliečiams, kurie atstovautų įvairiems Lietuvos gyventojų sluoksniams (Šalkauskio laiškas A. Smetonai (1935 lapkr. 2 d.), VU MB RS. F-140. P. 10–17).

Taigi, nors jaunieji ir kritikavo demokratinį parlamentarizmą, tačiau jiems nekėlė simpatijų ir autoritarinis A. Smetonos valdymas, nes autoritarizmas neišvengiamai „veda į sustingimą ir tautos energijos susnūdimą“. Todėl jis yra tik „pereinamoji lytis“. Jis neturi nusistovėti ir tapti „nuolatine valstybės santvarka“. Manoma, kad išeitis būtų *parlamentarizmo ir autoritarizmo sintezė*, kurią įvardijo „organiškosios demokratijos“ vardu.

Šios nuostatos artimos tuo metu Lenkijoje veikusios „Respublikos reformų lygos“ („Naprawa“ – Związek Naprawy Rzeczypospolitej, ZNR) intelektualų skelbtoms idėjoms. Šios grupės teoretikas buvo filosofas ir istorikas Stanislaw Buhowieckij. Ją sudarė žymūs to meto lenkų filosofai, istorikai, sociologai – T. Żatka-Czerneckij, J. Rakożski, S. J. Paprockij, J. Szurig ir kt. Grupė leido žurnalą *Naprawa* (1926–1939). Atėjęs į valdžią J. Pilsudskiui, Lyga bandė sanuoti politinę aplinką. Jos nariai kritiškai vertino parlamentinę sistemą už neveiklumą ir tik atstovavimą be didesnių išpareigojimų ir atsakomybės. Kartu smerkė diktatūrą, stojo už didesnę savivaldybių autonomiją, tolerantiškesnę politiką tautinių mažumų atžvilgiu, prieš bandymus jas asimiliuoti, pabrėžė būtinybę pertvarkyti parlamento funkcijas, sumažinti elito ir partijų įtaką jame apskritai (Waingertner 1997: 25–39).

Jaunosios kartos lietuvių intelektualams katalikams šios idėjos buvo artimos. Išeitis, jiems atrodė, būtų parlamentarizmo ir autoritarizmo sintezė.

Valdžios sutelkimas vienoje rankose katalikams nepriimtinas. Todėl ieškota būdų, kaip ją decentralizuoti, pereiti „į organišką teisinę valstybę“, pagrįstą „organiškosios demokratijos santvarka“. Pirmas ir svarbiausias dalykas yra pagrindinės teisinės valstybės institucijos, „kuria yra parlamentas – seimas“ lojalus suorganizavimas (*Naujoji romuva*. 1936. Nr. 8. P. 174).

Tačiau Seimo sušaukimas nereiškia grįžimo prie senos tvarkos. Iš esmės turėtų būti ne tik pakeista rinkimo į Seimą tvarka, bet ir „aiškiai Konstitucijos numatyta“ jo kompetencija (*Naujoji romuva*. 1936. Nr. 8. P. 175). Be to, pati Seimo veikla turėtų būti griežtai ribojama ne tik Konstitucijos straipsniais, bet ir skaidant valstybės

funkcijas. Kai kurie klausimai iš viso neturėtų būti svarstomi: palikti korporacijų, kurios yra tarpininkai tarp individo ir valstybės ir kitų bendruomenių, valiai. Taip pat išplėsti vykdomosios valdžios įgaliojimai (kaip – nedetalizuoja). Kadangi rinkimuose į Seimą pirmiausia dalyvauja politinės partijos, tad kyla klausimas: koks vaidmuo joms tektų įgyvendinus „organiškąją demokratiją“?

Laikytasi požiūrio, kad politinės partijos ir jų tarpusavio kova dėl valdžios suskaldo ir sukiršina visuomenę. Todėl politinės partijos kaip „organiškos valstybės skaldytojos“ ir turėtų išnykti. Siekiant užtikrinti individui ir atskiroms grupėms bei autonomiškoms bendrijoms galimybę geriau atstovauti savo interesams, visos partijos (taip pat ir valdančioji tautininkų) turėtų savanoriškai sustabdyti savo politinį veikimą, grįžti į visuomeninę kultūrinę veiklą, o politines (valdymo) funkcijas perduoti korporacijų (profesijų) pagrindu išrinktai krašto atstovų tarybai (seimui), kuri įgyvendintų socialinę taiką bei vykdytų politinių partijų funkcijas. Jai priklausytų ir įstatymų leidyba, tačiau koku mastu – nedetalizuojama. Taip pat aiškiau neįvardijami ir jo santykiai su vykdomąja valdžia, nors manoma, kad jos galios turėtų būti išplėtos.

Laisvu, slaptu balsavimu turėtų būti renkamas ir prezidentas, kurio galios taip pat būtų aiškiai apibrėžtos Konstitucijoje.

Nors korporaciniam atstovavimui valstybės taryboje per profesijas buvo pritarta, tačiau kartu liko pastebėti ir tokio atstovavimo trūkumai. Pirmiausia abejota, ar į valdžios organus išrinkti atskirų korporacijų (profesijų) atstovai būsią pajėgūs spręsti bendruosius valstybės reikalus ir paisyti visuotinės gerovės. Juk jie atstovausią pirmiausiai savo profesinei grupei ir būsią suinteresuoti pirmiausiai jos, o ne valstybės nauda. Tai neišvengiamai taptų konfliktų ir rietenų tarp atskirų individų, atstovaujančių tam tikrų grupių interesams, šaltiniu.

Kita vertus, suabejota, ar iš tiesų būtų pasirengę valdyti valstybę žmonės, turintys atitinkamų įgūdžių ir kvalifikacijos. Būtinai ne tik noras, bet ir ekonominės žinios, atitinkamas pasirengimas, taip pat moralės imperatyvai. Be moralės ir ekonominių žinių išrinktas į valdžios organą korporacijos atstovas, pasak F. Kemėšio, „bus tik milžinas su molinėmis kojomis“ (Kemėšis *Mūsų pralaimėjimo kelias*. MABR. F. 280. Ap. 12. P. 4).

Tikėtina, kad išrinktieji atskirų korporacijų atstovai stengtųsi kuo ilgiau išlikti valdžioje. Jie uoliai vykdytų savo korporacijos nurodymus, tikėdamiesi, kad vėl bus pasiūsti jai atstovauti Seime. Taigi valdžios ir valdančiojo elito kaita būtų nežymi.

Tikėtina ir tai, kad ilgainiui Seime galėtų įsivyrėti atskirų korporacijų interesus ginančių atstovų „klanai“, kurie, viens kitą palaikydami, siektų siaurų grupinių interesų, o dėl to kentėtų ir visuomenė, ir valstybė. Kaip įveikti šiuos pavojus? Kaip „atskiesti“ tą jų galią užtikrinant pusiausvyrą tarp Seimo ir vykdomosios valdžios?

Siekiant sumažinti korporatyvinio solidarumo grėsmę Seime, siūlyta sudaryti galimybę rinkti į Seimą ir laisvus, nepriklausomus žmones, pirmiausiai įvairius specialistus, ypač teisininkus, ekonomistus, sociologus. Iš-

rinkti laisvu, atviru ir demokratinu balsavimu, nesusiję išpareigojimais jokiai grupei, jie galėtų lengviau pasipriešinti egoistinius korporacijų interesus ginančių atstovų kėslams. Kita vertus, taip galėtų būti atnaujinamas ir valdančiųjų elitas, kad palaipsniui būtų galima pereiti nuo „uždaro valdančiųjų elito“ modelio prie „atviro elito“, kuris galėtų sudaryti realią konkurenciją senajam, prarandančiam savo energiją ir išsigimstančiam. Tai – demokratėjimo tendencija. Praradęs savo degeneravusius narius senasis elitas turėtų galimybę vėl atgimti, išleisdamas naujus žmones. Toks atsinaujinimas gali vykti ir parlamentinės demokratijos keliu.

Tokiam požiūriui susiformuoti įtakos turėjo italų mąstytojo Vilfredo Pareto (Pareto, 1848–1923) elito kaitos idėjos.

Be abejo, Seimo „praskiedimas“ nepriklausomais žmonėmis svarbus dalykas, siekiant sumažinti valdžios koncentraciją vienoje rankose. Ne mažiau svarbu, kad ir vykdomoji valdžia būtų išvaduota nuo pašalinių grupių įtakos, kad pirmiausiai jai rūpėtų šalies, o ne atskiros grupės gerovė. Manyta, kad į valstybės valdymą įtraukus profesionalus specialistus, bus užtikrintas kvalifikuotas valstybės reikalų tvarkymas. Jie turėtų būti renkami laisvu, atviru ir demokratinu balsavimu. Būdami laisvi ir nesusiję jokiais išpareigojimais jokiai grupei, jie galėsia lengviau ir veiksmingiau pasipriešinti ir egoistinius korporacijų interesus ginančių atstovų sumanymams. Būtent šie laisvi, nepriklausomi specialistai, patekę į valdžią kaip Seimo nariai ir kaip vykdomosios valdžios atstovai, ir būsiąs tas garantas, kuris laiduos kvalifikuotą valstybės reikalų tvarkymą, jų „grynumą“ bei skaidrumą. Tos kompetencijos ir veiksmų „skaidrumo“ katalikai ir pasigedo to meto tautininkų valdyme. Kita vertus, jie padėsia įtvirtinti valdžių pusiausvyrą, taip pat išvengti Seimų laikotarpiu Lietuvoje įtvirtintos liberalinės demokratijos praktikos, kai tikroji valdžia priklausė ne tautai, bet partijoms ir jų „lyderiams“, o Seimo darbą tvarkė saujelė žmonių „iš užkulisių“ (*Naujoji romuva*. 1936. Nr. 8. P. 170). Kartu tai būsiąs pirmas žingsnis organiškiosios teisinės valstybės, pagrįstos organiškąja demokratija, sukūrimo link.

Tiesa, toji Lietuvos valstybė neturėtų išsiskirti iš Europos tautų šeimos, turėtų būti grindžiama taip pat visuotinai reikšmingomis idėjomis, tačiau, minėtosios deklaracijos žodžiais tariant, jos „forma ir jos lytis turi būti lietuviškos“ (*Naujoji romuva*. 1936. Nr. 8. P. 170).

Valstybės lietuviškumas turįs reikštis savo kultūros ugdymu, o ūkio srityje – lietuvių ūkio politika, ypač remiant optimalias savo gamybos sritis, naudojant savo gamtos turis, padedant susidaryti saviems verslams bei laisvosioms profesijoms, plečiant Lietuvos urbanizaciją ir kreipiant pakriką emigraciją planingos kolonizacijos linkme. Tik tokiomis sąlygomis valstybė galėsianti organiškai augti, bus sava, turės plačiųjų masių pasitikėjimą ir paramą. O galimybė dalyvauti rinkimuose – laisvai rinktis ir būti renkamam – skatintų pastangas siekti ir „tautos konsolidacijos“.

Korporacijų atstovų Seime papildymas nepriklausomais, laisvai išrinktaisiais, viena vertus, dar labiau iš-

plėstų piliečių atstovavimo bazę, kita vertus, sumažintų piktnaudžiavimo valdžia galimybes, neleistų išivyrauti totalitarinėms nuostatoms. Taigi taptų savotišku demokratijos saugikliu. Tačiau ar toks „demokratijos saugiklis“ yra pakankamai patikimas ir gali iš tiesų laiduoti darną, kurios tikėjosi jaunieji?

Į Seimą išrinktas korporacijos atstovas atsakingas pirmiausiai korporacijai ir vykdo jos valią. O išrinktasis laisvas specialistas tokio aiškaus atsakomybės objekto neturi – jis atsakingas visai tautai, taip pat korporacijoms. Tiesa, iš jo tikimasi kvalifikuoto ir profesionalaus valstybės valdymo. Tačiau jis nėra laisvas priimti sprendimus, o privalo atsižvelgti ir į kitų norus, t. y. ieškoti kompromiso. Jeigu opozicija jo nuostatai bus didelė, jokie argumentai nieko negelbės. Įtampa augs, ilgainiui konfliktas tarp jo ir korporacijų atstovų Seime taps realybe. Kadangi daugumą Seime turės korporacijų atstovai, tai nepriklausomų, laisvųjų specialistų galimybės turėti įtaką sprendimams bus labai ribotos.

Nepriklausomiems atstovams bus kur kas sunkiau susitarti tarpusavyje ir dėl bendrų pozicijų laikymosi, nei korporacijų atstovams, vykdančioms valią korporacijų, kurios greičiau suras bendrą vienijantį interesą ir greičiau susitelks jam pasiekti negu pavieniai individai. Vargu ar pavyks nepriklausomiems atstovams realiai daryti įtaką ir Seimo sprendimams. Greičiau tikėtina, kad korporacijų diktatūra Seime taps realybe. Ją atsverti ir pažaboti galinti tik dar didesnė galia. Toji galia gali būti patikėta valstybės vadovui (prezidentui). Tačiau autoritarizmo baimė katalikams to padaryti neleidžia. Apskritai jo kompetencija, valdžios galios nėra plačiau ir detaliau aptariama. Todėl sunku apie jo galias spręsti. Galima tik spėti, jog jo valdžia „naujojo humanizmo“ visuomenėje galinti būti objektyviai gana didelė ir netgi diktatoriška.

Mat prielaidos diktatūros atsiradimui glūdi jau pačiose naujosios visuomenės ekonominiuose pagrinduose. „Naujojo humanizmo“ visuomenėje norima įgyvendinti visuotinės lygybės principą suteikiant kiekvienam nariui dalį visuomeninio turto ir taip atkurti socialinį teisingumą. Tai esanti valstybės pareiga. Kad ši pareiga būtų deramai vykdoma, reikia stiprios centralizuotos valdžios. Kuo valdžia labiau sutelkta vienoje rankose, tuo greičiau bus „atkurtas“ ir įgyvendintas „proporcingas“ socialinis teisingumas, valstybės vardu perskirstant sukurtas gėrybes „pagal nuopelnus“.

Toks socialinio teisingumo įgyvendinimas neišvengiamai provokuoja politinį radikalizmą. Naujosios visuomenės politinės organizacijos funkcionavimui iškyla tie patys pavojai, kaip ir visiškos demokratijos (parlamentarizmo) atveju: kova tarp atskirų korporacijų atstovų ir jų grupių neišvengiamai didins įtampos ir chaoso visuomenėje grėsmę. Būtent ši situacija ir veda prie totalitarinių išvadų. Užkirsti kelią tam tegali vienintelis dalykas – valstybės organiškumas. Organinė valstybė aprėpianti daug mažiau. Fašistinė totalitarinė valstybė nepripažįsta jokios jai nepriklausančios ir jos sferą ribojančios teisės, o organiškios valstybės totalumas yra ribotas. Yra natūralių bendruomenių, į kurias valstybė

negali pernelyg kištis. Tokios bendruomenės yra šeima, profesija, susigrupavimai, kurie „plaukia iš pasaulėžiūrinių piliečių pasiskirstymų“. Pasaulėžiūrinių bendruomenių ir kilčių apsauga reikalauja pripažinti joms kultūrinę autonomiją, o profesijų atstovams laisvai jungtis į korporacijas, kurias sudarytų „laisvos <...> darbdavių, darbininkų ir techninio personalo profesinės sąjungos“ (*Naujoji romuva*. 1936. Nr. 8. P. 173).

Savo ruožtu šios organiškios valstybės kompetencijų ribos nėra amžinos ir nekintamos. Valdžios totalumo spaudimas yra natūralus ir neišvengiamas dalykas. Vienintelis būdas jį įveikti – plėsti ir ugdyti individo ir natūralių bendruomenių savarankiškumą.

Kitai tariant, vienintelis patikimas būdas užkirsti kelią tokių galimų įvykių eigai „naujojo humanizmo“ visuomenėje – patiems individams ir atskiroms bendrijoms imti tvarkyti reikalus ir taip mažinti valdžios kišimosi į tas veiklos sritis galimybes. Laikantis subsidiarumo (rezervinio) principo, įmanu nustatyti valdžios kišimosi į individų reikalus ribas, pripažįstant ir gerbiant individų ir jų grupių buvimo ir veikimo autonomiškumą: jei bendruomenė geba išspręsti problemas pati, tegu sprendžia, valstybei nedera į tuos reikalus kištis. Tik būtina ugdyti sąmoningą aktyvią ir krikščionišką atsakomybę, kuri skatintų žmogų labiau pasitikėti savo jėgomis, o ne valstybės, kuriai jis, pasak Pijaus XI, gali „priklausyti turtu ir krauju, bet ne dvasia“ (*Tiesos kelias*. 1939. Nr. 11. P. 806).

Nors jaunųjų siūlytas „naujojo humanizmo“ visuomenės politinės organizacijos modelis ir jo įgyvendinimo praktiniai aspektai nebuvo pakankamai aiškiai nusakyti ir pagrįsti, tačiau pastangos ieškoti naujų būdų, įveikti autoritarizmą ir įtvirtinti socialinę bei politinę demokratiją buvo nuoširdžios, kaip ir jų siekis tuo patarnauti Bažnyčiai ir visuomenei.

Reikia pripažinti, kad kai kurios jaunųjų intelektualų skelbtos įžvalgos ilgainiui pasirodė pranašiškos. Jie nuspėjo politinių partijų vaidmens visuomenės gyvenime mažėjimą, kuris ypač pastebimas mūsų laikais. Socialinio ekonominio gyvenimo pagerinimo viltys vis dažniau siejamos ne su partijomis, o veikliais veikėjais, jų pasirengimu ir galimybėmis vykdyti atitinkamas reformas.

Didėja ir specialistų, galinčių kvalifikuotai valdyti ir tvarkyti valstybės reikalus, vaidmuo. Remiantis jų patarimais, vis dažniau priimami svarbiausi politiniai sprendimai. Taip didėja ir jų politinis vaidmuo. Tuo tarpu politinių partijų įtaka mažėja. Gausėja nepolitinių visuomeninių organizacijų, kurioms, kaip rodo patirtis, geriau tinka ir sekasi dirbti su įvairiomis socialinėmis grupėmis, teikti įvairias paslaugas ir derinti jų interesus. Vykstant sparčiam politinių ir nepolitinių organizacijų veiklos integracijos procesui, nepolitinės organizacijos (ypač pavieniai jų lyderiai) stengiasi tapti lygiaverčiu partneriu ir politinių paslaugų teikimo sferoje.

IŠVADOS

1. Jaunosios kartos lietuvių intelektualams katalikams buvo nepriimtinas nei autoritarizmas, pripažinęs asmens

autoriteto galią, nei liberalioji demokratija, valdžią perdavusi partijoms ir jų ambicingiems vadams. Manyta, kad „naujojo humanizmo“ visuomenėje įveikti šią situaciją galėtų parlamentarizmo ir autoritarizmo sintezė, kuri grindžiama „organiškosios demokratijos“ koncepcija. Pagal šią koncepciją derėtų konstituciškai apriboti Seimo, o išplėsti vykdomosios valdžios galias. Taip pat naujai apsvarstyti rinkimų į Seimą ir atstovavimo jame tvarką.

2. Laikytasi pažiūros, kad politinės partijos atlieka organiškiosios valstybės skaldytojišką funkciją – kovodamos dėl valdžios, naudoja priemones, kiršinančias atskiras visuomenės grupes, todėl jos negali būti laikomos rimtomis kandidatėmis atstovauti rinkėjų interesams Seime. Jų politines funkcijas galėtų sėkmingai atlikti korporacijos. Siekiant užtikrinti individams ir atskiroms autonomiškoms bendrijoms geriau išreikšti savo interesus, teigta, kad į aukščiausią instituciją – Seimą būtų renkami ne partijų, bet korporacijų (darbdavių ir darbininkų organizacijų) atstovai, taip pat save iškelę ir visuomenės remiami nepriklausomi kandidatai, išrinkti laisvu ir slaptu balsavimu.

3. Tuo buvo siekiama dviejų svarbiausių tikslų. Viena vertus, įveikti parlamentarizmo trūkumus, laiduoti kompetentesnę ir nešališką valstybės reikalų tvarkymą. Kita vertus, tikėtasi, kad įgyvendinus tobulesnę korporacinio atstovavimo Seime variantą, papildant valdantįjį elitą nepriklausomais specialistais, būtų galima ilgainiui pereiti nuo „uždaro valdančiojo elito modelio“ prie „atviro elito modelio“, ir atstovai, išrinkti demokratišku būdu, galėtų ne tik atnaujinti senąjį valdantįjį elitą, užtikrindami profesionalesnį valstybės valdymą ir jo „skaidrumą“, bet ir jį „atskiesti“, sumažinti jų atstovaujama korporacijų diktatūros galimybę Seime.

4. Tačiau šis „saugiklis“ pasirodė nepakankamas: esant neišvengiamai kovai tarp korporacijų, ginančių savus interesus, visada yra realus pavojus totalitarinėmis išvadoms – prisidengus tautos interesų gynyimo vardu, atsirasti ir veikti diktatoriškoms asmenybėms ir galiausiai pajungti savo tikslams visuomenę. Juolab kad totalizmui yra palanki dirva pirmiausiai socialinėje ekonominėje srityje, kur socialinį teisingumą užtikrinti, paskirstant gėrybes teisingai, gali tik centralizuota valdžia. Vienintelis ją ribojantis dalykas yra Lietuvos valstybės organiškumas.

5. Organiška valstybė aprėpia žymiai mažiau negu fašistinė totalitarinė valstybė, kuri nepripažįsta jokios nuo jos nepriklausančios ir jos sferą ribojančios teisės. O organiškoji valstybė ne tik pripažįsta natūralių bendruomenių sferas – tokias kaip „šeima, profesija, susigrupavimai, kurie plaukia iš pasaulėžiūrinių piliečių pasiskirstymo“, bet ir jas gina. Ji reikalauja pripažinti joms kultūrinę autonomiją, o profesijų atstovams – laisvę jungtis į korporacijas (profesines sąjungas), į kurių veikimą neturėtų kištis. Tačiau šios organiškiosios valstybės kompetencijos ribos nėra amžinos ir nekintamos.

6. Nepaisant to, valstybės, kaip išorinės galios, spaudimas individui ir bendruomenėms yra natūralus ir neišvengiamas dalykas. Vienintelis būdas jį pažaboti – tai skatinti

bei remti individo ir bendruomenės savarankiškumą, ugdyti žmogaus politinį ir pilietinį sąmoningumą, krikščionišką atsakomybę ir pasitikėjimą savimi ir savo, o ne vien valstybės jėgomis ir galimybėmis spręsti įvairius socialinio, ekonominio gyvenimo ir bendravimo su kitais žmonėmis klausimus. Kartu tai esanti vienintelė veiksminga užtvara ambicingiems valdžios sumanymams įgyvendinti.

Gauta 2006 02 02

Literatūra

1. „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ 1936, *Naujoji romuva* 8: 169–175.
2. Ketteler, W. 1994 (1864). *Die Arbeiterfrage und das Christentum*, Mainz.
3. „Kiek lietuvių prekyboje ir pramonėje“, *Tėvų žemė*. 1935; 5.
4. Maritain, J. 1960. *Humanizm integralny.: Zagadnienia doczesne i duchowne nowego swiata chrzescijanskiego*, London: Pax.
5. „Miesto rolė buvo ir bus pirmutinė kultūros pažangoje. A. Smetonos mintys apie ekonomiką“ 1939, *Verslas* 24.
6. „Kelios mintys iš pirmosios popiežiaus Pijaus XII enciklikos“ 1939, *Tiesos kelias* 11: 806.
7. Kemėšis, F. 1931, „Dešinysis blokas“, *Naujoji romuva* 34: 803–804.
8. Kemėšis, F. „Mūsų pralaimėjimo kelias“, MABR, f. 280, ap. 12, p. 3.
9. Maceina, A. 1938. *Socijalinis teisingumas. Kapitalizmo žlugimas ir naujos santvarkos socijaliniai principai*. Kaunas: Sakalas.
10. Ostapų Uosis (F. Kemėšis). „Nepriklausomybė pavojuje“, *MA Bibliotekos rankraštynas (MABR)*, f. 280. Ap. 115. p. 3.
11. *Rerum novarum*. Kaunas, 1931.
12. Szurrig, J. 1926. „Kryzys demokracji politycznej“, *Przelom* 7: 21–34; „O nowoczesny ustroj panstwa“, *Przelom*, 8: 24–31.
12. „Šalkauskio S. laiškas– memorandumas prezidentui A. Smetonai (1935 m. lapkričio 2 d.)“, *VU MB Rankraščių skyrius*, f-140.
13. Waingertner, P. 1997. „Konceptje społeczne- polityczne i gospodarcze zwi'zku naprawy rzeczypospolitei“, *Acta Universitatis Lodzensis Folia Historia* 60: 25–39.
14. Самарская, Е. А. 1994. „Мифологический социализм Сореля“, *От абсолюта свободы к романтике равенства*. Москва.

Valdas Pruskus

“THE NEW HUMANISM” MODEL OF THE ORGANIZATION OF SOCIETY IN LITHUANIA: POLITICAL FANCY AND REMEMBRANCE

Summary

Intellectual Catholics of younger generation (such as Antanas Maceina, Pranas Dielininkaitis, Fabijonas Kemėšis, and others)

propagated the “new humanism” model of the political organization of society in Lithuania in the interwar period.

Neither authoritarianism nor liberal democracy, where power is transferred to parties and ambitious leaders, were acceptable to the Lithuanian Catholic intellectuals of the younger generation. In their opinion, this situation of the “new humanism” society should be overcome by a synthesis of a parliamentary system and authoritarianism (Kemėšis), based on the conception of an “organic democracy”. According to this conception, it would be useful to introduce constitutional restrictions on the powers of the Seimas (parliament) and to expand the powers of the executive authorities. The procedure for elections to the Seimas and its representation had also to be changed.

Because in their struggle for political parties groups of society set against each other, they cannot be considered serious candidates to represent the interests of the voters in the Seimas. These political functions may be successfully performed by a corporation.

In order to ensure a better expression of the interests of individual and separate autonomous communities, it was proposed to elect deputies of the Seimas not as representatives or parties, but as representatives of corporations (organisations of employers and workers) as well as independent candidates, all of whom would be elected in a free and secret ballot. This method was proposed to overcome the disadvantages of the parliamentary system, to ensure a more competent and impartial management of the state’s affairs. On the other hand, it was expected that after the realisation of the improved variant of corporate representation in the Seimas and an involvement of the independent experts into the governing elite, a more professional governing of the state would be gradually achieved, and these experts would “dilute” the Seimas and in such a way reduce the possibility of the dictatorship of the corporations.

The young intellectuals admitted that the inevitable struggle between corporations with different interests could result in the appearance of dictatorial persons who in the name of the protection of national interests would seek to subordinate society to their interests. There are favorable conditions for a totalitarian system in the “new humanism” society, especially in the social economic sphere where the social justice for the distribution of wealth can be ensured only by the centralized power. The latter may be restricted only by organic democracy of the Lithuanian state, cherished by the young intellectuals.

The intellectual Catholics of young generation were enthusiastic maximalists full of energy and resolution to establish justice, but there was no political force capable of realising their ideas in the conditions of that period. Therefore, the model of the transformation of society they declared was not realised, and only their theoretical writings remained.

Key words: “new humanism” society, “organic democracy”, social justice, authoritarianism, parliamentarism, corporatism, state, individual, natural communities